

Mr. sc. Hazema Ništović

BOŠNJAKOV STAV PREMA ORIJENTALNOJ JEZIČKOJ TRADICIJI

Sažetak

Bošnjaci su u jednom historijskom periodu svoju pismenost vezivali za orijentalne jezike, posebno za arapski jezik, koji nisu doživljavali nametnutim već su ga prihvatili kao jezik islama i nastojali da se arapski jezik uči uporedo s maternjim, bosanskim jezikom.

U uvjetima jake orijentalne tradicije bosanski jezik je dobio poseban značaj jer su njime Bošnjaci potvrđivali svoju slovensku pripadnost.

Bošnjak je tako zauzeo određeni stav prema orijentalnoj tradiciji u okviru koje je posebno mjesto pripadalo prevođenju vjerskih knjiga na bosanski jezik. Na ovaj način Bošnjaci se čvršće vezuju za etničko-jezičku maticu.

Mnogi Bošnjaci, obrazovani tradicionalno u velikim islamskim centrima, upoznali su se s bogatom kulturom islamskog svijeta, pa su teško prihvatili činjenicu da bosanskom jeziku treba dati prednost u odnosu na orijentalne jezike. *Bošnjak* kritizira njihovu inertnost i sklonost distanciranju od vlastite sudbine. To neznanje o sebi i svom historijskom biću predstavljeno je u listu *Bošnjak* kao sudbina jednog naroda.

I ovaj period bošnjačke historije i pored raznih pritisaka austrougarske vlasti obilježen je čvršćim vezivanjem Bošnjaka za bosansku kulturnu tradiciju.

* * *

U uvjetima orijentalnog okruženja bosanski jezik je dobio poseban značaj. List *Bošnjak* se zalagao za maternji, a ne za orijentalne jezike. Jezikom su Bošnjaci potvrđivali slavensku pripadnost. Dakle, jezik u sebi sadrži porijeklo jednog naroda, njegovu prošlost i budućnost. Ma koliko Bošnjaci prihvatili islam

kao svoju vjeru, oni su pravili razliku između jezika kojim se obavlja molitva i jezika kojim komuniciraju. Arapski jezik mnogi Bošnjaci nisu znali, većina ih je znala arapsko pismo. Bošnjaci su se služili i ostalim orijentalnim jezicima (perzijski i turski), ali sve je to bilo zanemarljivo u odnosu na *maternji bosanski jezik*.¹ Vlada je nastojala Bošnjake odvojiti od orijentalnih jezika, a posebno od turskog uticaja. *Bošnjak* je započeo seriju tekstova pod naslovom: *Šta je s prijevodima kitaba?* List se zalaže za prevode vjerskih knjiga na *bosanski jezik*, s ciljem vjerske edukacije omladine na *bosanskom jeziku*.

Protiv orijentalne tradicije bilo je propagande sa strane. Tokom 1892. godine u Beogradu je osnovano udruženje za pomoć bosanskohercegovačkim izbjeglicama nastanjenim u Srbiji. Edukacija izbjegličke populacije ostvarivala se naporedo *ćirilicom* i *arapskim alfabetom*. Jaka propaganda sa srbijanske strane i vladina politika odvajanja Bošnjaka od orijentalne tradicije rezultirale su cijepanjem bošnjačkog korpusa u dva nacionalno-politička tabora, *hrvatski* i *srpški*. Arapsko pismo postaje sredstvo pomoću kojeg se manipuliralo Bošnjacima. List se zalagao za odvajanje od orijentalnog kulturnog miljea i čvršće vezivanje za bošnjačku tradiciju.

Neki Bošnjaci i sami uviđaju da je za njih najbolje odvajanje od orijentalne jezičke tradicije, te njegovanje maternje jezičko-kulturne baštine. *Bošnjak* je isticao značaj narodnog jezika i pored vladajuće orijentalne klime. Tako će u tekstu: *O bošnjačkoj književnosti*, Safvet-beg Bašagić², analizirajući djela *Abdija* i *Potur-Šahidija*, zaključiti: "Što bi se dalo ovako jezgrovitom i mudrom savjetu prigovoriti? Valjda samo to što je rečeno naški, a ne turski i perzijski."³

Bašagić ističe značaj nastajanja bošnjačke književnosti na bosanskom jeziku, pa kaže: "*najbolji je onaj jezik koji je od svojih*

¹ Na osnovu zvaničnih podataka, odnosno rezultata popisa stanovništva u Bosni i Hercegovini od 10.10.1910. turski jezik je znalo svega 2289 lica, arapski 440. Vlada je nastojala da muslimane postepeno odvoji od orijentalnih jezika. Arapsko pismo trebalo je da ustupi mjesto latinici, to je bila Vladina dugoročna strategija.

² Anonim (Safvet-beg Bašagić): *O bosanskoj književnosti*, *Bošnjak*, I/1891, br. 1, 2.VII, str. 3-4.

³ Anonim (Safvet-beg Bašagić): *O bosanskoj književnosti*, *Bošnjak*, I/1891, br. 1, 2.VII, str. 3-4.

roditelja čuo i naučio, tj. ovdje bosanski. Kakva je fajda sa onijem jezikom što govoriti kojega dotični ne razumije?"⁴

Bašagić posebno ističe značaj alhamijado literature, upravo zbog toga što je pisana bosanskim jezikom. Autor konstatira da su mnoga djela napisana čistim bosanskim jezikom, ali zbog nedostataka materijalne potpore čekaju na štampanje. "Isto tako bilo je čestitih sinova mile naše domovine koji su premda nije bilo potreba, već samo iz ljubavi napram svojoj braći i domovini na svom materinskom jeziku pisali, pjevali i pojedine knjige izdavali..." Sve su to sinovi naše mile domovine koji su vrlo lijepo pisali i pjevali na našem materinskom jeziku. Žali bože, što nijesu većina njihovih djela još objelodanjena. Kamo sreće da se nađe koji domoljub te da to dragocjeno blago sakupi i na ogled svojoj braći izdade."⁵ Uzroci potiskivanja bosanskog jezika obično se traže izvan bošnjačkog korpusa, a malo je onih koji govore o tome koliko su Bošnjaci imali udjela u zapostavljanju bosanskog jezika. Srbima i Hrvatima nije odgovarala teza o bosanskom jeziku jer je labavila vezu sa njihovim maticama. Bošnjaci su se čvrsto držali orijentalne tradicije mada im orijentalni jezici nisu nudili čvršću vezu sa islamskim svijetom? Islamske institucije u Bosni slijedile su "internacionalnu koncepciju u koju se teško uklapao jedan mali jezik kakav je bio bosanski."⁶ Mnogi Bošnjaci obrazovani su tradicionalno u velikim islamskim centrima, upoznali su se sa bogatom kulturom islamskog svijeta, te se od takvih ljudi nije ni moglo očekivati uključivanje u jezičke preporodne tokove, te davanje prednosti bosanskom jeziku nad orijentalnim jezicima. Bošnjak je konstatirao da su najveći otpor prijevodima vjerskih knjiga na bosanski jezik pružali ljudi iz redova visoke uleme.

Zabilježena je anegdota Edhema Mulabdića o jeziku Bošnjaka. Naime, Jusuf-beg Filipović, jedan od urednika i vlasnika Bošnjaka, nije prihvatio jezik Joze Čebulara pitajući se zašto se ne piše *him* umjesto *im* kada u Kur'anu imamo takve konstrukcije.

⁴ U Bošnjaku je Bašagić pisao pod pseudonimima i inicijalima: Šestokrilović, S. Šestokrilović, Šahin Šestokrilović, Šahin-beg Šestokrilović, Š.Š. i Š.Š. pod većim brojem biografija paša, vezira i književnika Bašagić se potpisivao stavljajući šest tačaka i "ć" na kraju (Bibliotekarstvo, Sarajevo IX, br. 2. 1963, str. 42).

⁵ Anonim: *O bosanskoj književnosti*, str. 3-4.

⁶ Dževad Jahić: *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*, str. 51.

Kapetanović ga je izružio što oblike bosanskog jezika tumači oblicima iz arapskog jezika.⁷

Prijevod vjerskih knjiga na bosanski jezik

Rasprava o prijevodima vjerskih knjiga na *bosanski jezik* započela je u *Bošnjaku* 1899. godine. To pitanje nije ozbiljnije postavljeno narednih pet godina, da bi se ponovo aktualiziralo 1906. Neki Bošnjaci su prihvatili isključivo arapski jezik kao jezik vjerske literature, ali se nisu mirili sa činjenicom da se bosanskom jeziku da isti tretman, nego su čak insistirali na zabrani prijevoda vjerskih knjiga sa *turskog* na *bosanski jezik*.

Duh preporoda i u ovom segmentu je prisutan na stranicama *Bošnjaka*. S ciljem kvalitetnijeg obrazovanja mladih, posebno ženske populacije, *Bošnjak* se zalaže za prevođenje vjerskih knjiga na *bosanski jezik*. "U životu našem susrećemo ogromnu većinu našeg islamskog mlagjeg naraštaja bez ikakve vjerske naobrazbe – čega prije nije bilo pa ipak ne možemo dokučiti nazadka uzroka tom. To nas boli, zebe pa uzalud tražimo lijeka, da se spasimo, da svoju mladost naoružamo potrebnim vjerskim znanjem, da budu čelična u borbi s drugim elementima."⁸ *Bošnjak* kritizira visoku ulemu što ovaj civilizacijski čin ne podržava, što odugovlači sa prijevodima vjerske literature na *bosanski jezik*.⁹

U *Bošnjaku* se posebno ističe potreba za prijevodom *Šuruti-salata*, *Ilmihala* i *Bergivije* sa *turskog* na *bosanski jezik*. Istina, autor članka se zalaže za *arapsko pismo* i *bosanski jezik*, apelirajući, pritom, da se "*turskije pismeni*" za te potrebe posebno preurede. Očito je u Bosni bio aktuelan period adaptiranja *arebice* i procvat alhamijado književnosti.¹⁰ Faktor bošnjačke identifikacije je jezik i slavensko porijeklo, pa je *Bošnjak* posebno na tome insistirao. U realizaciji ove ideje bila su podijeljenja mišljenja.

⁷ Alija Nametak: *Inicijali i pseudonimi u bosanskohercegovačkim listovima*, Bibliotekarstvo, IX/1963, br. 2.

⁸ Anonim: *Dvije tri o prijevodu vjerskih kitaba*, *Bošnjak*, XVI/1906, br. 15. 12. IV, str.1.

⁹ U Sarajevu se 1908. godine pojavljuje djelo Bergivija M. Dž. Čauševića, koje je uredništvo Tarika prevelo na *bosanski jezik*.

¹⁰ Autor prvog našeg štampanog alhamijado teksta, s prvim pokušajem stvaranja stabilnijeg arabičkog pravopisnog uzusa za štampanu praksu bio je Mustafa Rakim koji je 1868. objavio u Istanbulu djelo pod nazivom; Ovo je od virovanja na *bosanski jezik kitab*. (S. Janković: *Ko je autor prvog našeg štampanog alhamijado teksta?*, Književni jezik, 17/4, Sarajevo, 1988. str. 193-198)

Neki Bošnjaci su smatrali da je prijedlog konstruktivan i da će imati značajnijeg udjela u islamskom odgoju omladine, a drugi su ovu ideju odbacivali. Anonimni autor članka *Šta je s prijevodima kitaba* (Bošnjak XI/1899, br. 44, Sarajevo, 2. XI, str 1.) ove prve smatra umnim ljudima, onim koji znaju misliti zrelo svojom glavom i kojima je stalo do napretka društva. Napredak Bošnjaka koči ona primitivna struja koja se drži starih načela i koja želi da sve ostane po starom "kalufu". Autor je posebno ogorčen na one koji turski jezik drže za neku "nadnaravnost koja i danas naš milozvučni bosanski jezik baca u zapećak."¹¹ *Bošnjak* ističe kako vatreni zagovornici turskoga jezika postaju oni koji taj jezik ne poznaju, ili ga poznaju toliko da na tom jeziku bez podsmijeha Osmanlija ne bi mogli ni hljeba zatražiti. "...taj gorljivi zagovaratelj turskoga jezika možda ne zna ni bleknuti turski, ali zna toliko da bi umio na turskome jeziku zaiskati hljeba, a kad bi ga čuo jedan Osmanlija da turski razgovara, taj bi ga morao ismijavati."¹²

Istina neki istaknuti alimi iz toga perioda zauzeli su se za realizaciju ideje o prevođenju vjerskih knjiga na *bosanski jezik*, uvjereni da će taj korak doprinijeti napretku domovine, ali i napretku islama. "Neki alimi i drugi umni ljudi izjasnili su se za prevođenje kitaba na bosanski jezik, ali svaka napredna ideja zastane, ili se potpuno ugasi kada dođe do nadležnih faktora."¹³ Kulturološki napredak i kulturnu individualnost Bošnjaka nije pratilo postojanje moderne nacionalne svijesti, pa su se oni zbog toga čvršće vezali za Osmansko carstvo.

Malobrojni pripadnici evropski obrazovane bošnjačke inteligencije bili su pod jakim uticajem hrvatske i srpske propagande, izloženi razvlačenju bošnjačkog intelektualnog korpusa na jednu ili na drugu stranu. To je posebno važno za prve univerzitetski obrazovane Bošnjake koji su studirali u Beču ili u Zagrebu.¹⁴ *Bošnjak* kritizira bošnjačke intelektualce, njihovu inertnost i sklonost distanciranju od vlastite sudbine. U *Bošnjaku* se posebno ističe sklonost Bošnjaka da se za neku ideju zainteresiraju, a potom je napuštaju. Bošnjaci nisu imali dovoljno snage i

¹¹ Vidjeti u tekstu *Šta je s prijevodima kjitaba*, *Bošnjak*, XI/1899, br. 44, 2. XI, str. 1.

¹² Isto, str. 1.

¹³ Isto, str. 1.

¹⁴ Vidjeti o ovome u knjizi Dževada Juzbašića: *Nacionalno-politički odnosi u bosanskohercegovačkom Saboru i jezičko pitanje (1910-1914)*, str. 30.

upornosti da bi istrajali na realizaciji ideje. Preko mnogih značajnih pitanja su hladnokrvno prelazili, o tome *Bošnjak* kaže: "*Ni nadležni faktori na žalost ne uzeše tu stvar ozbiljno i za to malo po malo ušutješe i oni koji su se bili živo zainteresirali, tijekom pitanjem i tako sada gotovo o tome niko i ne misli. U ostalom to je kod nas muslimana sasvim prirodno da se za svaku novoizvršenu stvar u veliko počnemo zanimati, a nakon vrlo kratkog vremena se toga svega nasitimo i preko svega toga hladnokrvno prijedjemo, te sve prepustimo pustoju zaboravi ili iščekujemo da nas na to neko treći prinuka. Jest mi kando svaku stvar, svako poduzeće pa zasijecalo ono ne znam koliko u naše sopstvene interese i narodni nam napredak, mi sve očekujemo da nam to neko drugi uredi i pred nas gotovo ko na tanjiru postavi.*"¹⁵ U austrougarskom periodu dolazi do naglog prodora latinice, zapostavljanja arebice i bosančice, te navale zapadne leksike. Pitanje grafije u *Bošnjaku* je nepotrebno ispolitizirano. Otvaranjem fronta na liniji *ćirilica – latinica* skrenula se pažnja sa mnogo značajnih jezičkih pitanja koja je trebalo riješiti. Bosanska grafija kao i velik broj neslavenskih riječi, adaptiranih i inkorporiranih u slavenski jezički milje predstavljaju bogatstvo *bosanskog jezika*. Međutim, tendencije suprotstavljanja i otpor ćirilici pojavljuje se u periodu kada su Bošnjaci bili na raskrsnici svoje nacionalne identifikacije i kada su tragali za svojim historijskim korijenima. To je razdoblje kada su se Bošnjaci otvarali prema Zapadu, a čuvali otvorenost prema Istoku. Ni zapadni, a ni istočni civilizacijski tokovi nisu kod Bošnjaka potirali osjećaj slavenske pripadnosti.

Jezičke tendencije u *Bošnjaku*, vezane za orijentalnu tradiciju su kompleksne. Težnja za jezičkim emancipacijom probudila je bošnjačku inertnost i prekinula uvjerenje da će se o njihovom napretku i kulturološkoj emancipaciji brinuti Zemaljska vlada, te da oni ništa ne moraju poduzimati, makar u tome ležao i opći napredak zajednice. "*Mi sve očekujemo od visoke zemaljske vlade, da nam se za svaki korak našeg napretka pobrine i uredi, pa da mi gotovo nagjemo bez da mi imalo oko toga promučimo. Mi koda se bojimo išta od sebe i sami svojim silama poduzeti, pa makar to bilo i od neophodne potrebe; makar u tome ležao i preveliki napredak za nas...*"¹⁶ List ističe kako Bošnjaci teško pokreću neke probleme s mrtve tačke bez obzira o kakvom se napretku radilo. Oni čekaju da

¹⁵ Anonim: *Šta je s prijevodima kjitaba*, Bošnjak, str. 1.

¹⁶ Anonim: *Što je s prijevodima kjitaba*, Bošnjak, XI/1899, br. 44, 2. XI, str. 1.

važna pitanja pokrene Vlada. Ako to ne uradi, sve će ostati na razini zamisli.

Bez obzira što je bilo vrijeme preporoda i što je bio pravi trenutak za značajnije intelektualne akcije, Bošnjaci su u stanju mrtvila, oni se ne bore za svoje interese i ne ulažu dovoljno intelektualne energije za napredak svog naroda.

Bošnjak nikada ne daje uopćene kritike, niti ima uopćen stav prema pojavi koju iznosi. Kada se istakne neki problem, onda se ne ostaje samo na tome, traže se uzroci, sagledavaju se posljedice i nude rješenja. Zbog inertnog držanja i distanciranja od ideje vezane za prijevode vjerskih knjiga na *bosanski jezik*, *Bošnjak* upućuje kritike visokim vjerskim službenicima među kojima se nalazi i reis-ulema i članovi rijaseta ulema-medžlisa. "*To dakako niti je, a niti može služiti nama na čast, jer kada se mi nećemo sami za se da pobrinemo, da sami sebi i svom rodu pomognemo, to je onda znak da mi još spavamo, u onom mrtvom snu koji nikome ne daje jamstvo za napredak, nego ga vodi rubu posvemašnje propasti. Premda nas je pri duši boljelo gledajući kako se pitanje o prijevodu kjitaba sve više baca u zaborav, to smo se ipak tješili time, što smo mislili da naši nadležni faktori, pogotovo naš visoki rijaset-ulema-medžlis je to pitanje ostavio dok minu nesnosne ljetne vrućine i dok se veleučani gg. članovi sa presvijetlim reis-el-ulemom na čelu, nagju opet iza ljetnog odmora na okupu, pa da to pitanje o prijevodu uzmu ozbiljno u pretres i shodne korake učini.*"¹⁷ *Bošnjak* se buni protiv Vladinih "ugotovljenih rješenja" i davanja uputa za oživotvorenje ideja koje su korisne za budućnost bošnjačkog podmlatka. Od Vlade se očekuje da potpomaže korisne ideje, te da podržava one koji su svome rodu od koristi, ali se ne očekuju i ne prihvataju gotova rješenja. "*Već je krajnje vrijeme da se pubrinemo sami za se i za svoju djecu, da ne izgledamo da nam visoka zemaljska vlada svašta ugotovi i pred nas gotovo stavi i na svašta nas upućuje. Ta nije ona dužna da se za sve brine i da nam sve ugotovljeno u ruke predaje, a potpuno smo uvjereni da je dobrobit potpomagati i ići nam na ruku da sami sebi i svome rodu koristimo. Pogledajmo na naše sugragjane drugih vjeroispovijesti, koliko se oni za svoj opstanak brinu, pa treba da se i mi sami za se pobrinemo, jer stara riječ veli: 'tugja ruka svrab ne češe!'*"¹⁸

¹⁷ Anonim: *Što je s prijevodima kjitaba*, *Bošnjak* XI/1899, br. 44, Sarajevo 2. X, str. 1.

¹⁸ Isto, str. 1.

Bošnjakovu ideju o prijevodu vjerskih knjiga na *bosanski jezik* narod je dočekaao s oduševljenjem i odobravanjem. Dolaskom Austro-Ugarske bosančica iščezava dok je arebica i dalje u upotrebi. Na prelazu između XIX i XX vijeka ona se reformira. Prvi zapaženi reformator arapskog pisma bio je Omer Humo. U reformiranju arebice značajnije rezultate postizali su i Ibrahim Berbić, Junus Stovra, Ibrahim Seljubac i Arif Sarajlija. Ipak je na reformi arebice najznačajnije rezultate imao Džemaludin Čaušević koji je na jednostavan način arapsko pismo prilagodio bosanskom jeziku. Tako je nastala čuvena matufovača ili matufovica.¹⁹ U grafijskom usavršavanju arebice učestvovali su i čitaoci *Bošnjaka*. Čim je objavljen tekst o potrebi prijevoda vjerskih knjiga na *bosanski jezik*, *Bošnjaku* su počela stizati pisma čitalaca u kojima rodoljubi izriču zahvalnost "što se ova korisna i tako potrebna stvar potiče."²⁰

Sva ta pisma čitalaca svjedoče o težnji *Bošnjaka* da se očuva arapsko pismo, ali i težnji da se nađe najbolje i najprikladnije rješenje prilagođavanja arebice zahtjevima *bosanskog jezika*. "Ali potaknut vašim pisanjem i poticanjem za tu zaista potrebnu stvar u vašem *Bošnjaku*, a osobito potaknut uvodnim člankom iz 44. broja vašeg lista od 20. pr.mj. šaljem vam evo g. uredniče jednu moju radnju s kojom sam po svojim slabim silama pokušao preurediti arapska pismena za naš bosanski jezik. (Sad rodoljub nastavlja raspoređivati arapska pismena i udešava ih za naš bosanski jezik, što mi zbog pomanjkanja onih pismena ne možemo objelodaniti. Kako smo razumjeli ovaj rodoljub je jedan primjerak ovog rasporeda i preuredbe arapskih pismena podastro i na nadležno mjesto na pregled, te zato mi sada o istoj uredbi ne ćemo više govoriti, nego ćemo pričekati dok vidimo kakav će sud poručiti kod nadležnih faktora. Nama je drago što se za ovu važnu stvar zauzimaju naši rodoljubi, a to je znak, da je ova stvar zaista nužna i potrebna."²¹ Krajem XIX i početkom XX vijeka prisutna je tendencija masovnijeg uvođenja *bosanskog jezika* u vjerske škole, mektebe i uopće za potrebe vjerske pouke. Štampane su i neke početnice pisane arebicom i na *bosanskom jeziku*. Bilo je prijedloga da se vjerski kitabi prevode na *bosanski jezik* i pišu *latinicom*. Ta

¹⁹ O ovome vidjeti više u *Gramatici bosanskoga jezika*, Dževada Jahića, Senahida Halilovića i Ismaila Palića, Sarajevo, 2000, str. 56-57.

²⁰ Ur. "B.": *Za prijevod naših kjitaba*, *Bošnjak*, XI/1899, br. 47, 23. XI, str. 3.

²¹ Isto, str. 3.

ideja nije naišla na podršku jer je bilo dovoljno argumenata koji govore da bi ti prijevodi *promašili svoj cilj*. "*Muslimani vjerske kjitabe prihvataju kao svoju svetinju, svoj milozvučni bosanski jezik s nasladom uče, te bi vjerske kjitabe štampane bosanskim jezikom i arapskim pismom prigrlili s pobožnim poštovanjem kao što uopće naši Muslimani poštuju i kazini čine kjitabima. Pa samo se po sebi razumije da će svaki naš bosanski Musliman, kjitab koji je bio napisan sa arapskim pismenima a na našem milozvučnom bosanskome jeziku sa nasladom učiti i gledati, te ćemo tako daleko naprijed koračati u vjerskoj nauci i kulturnom napretku.*"²² Sa kitabima pisanim latinicom ne bi bilo tako pa je razumljivo što se na ovoj ideji nije istrajavalo. "*Neki su mislili da bi se ti prijevodi mogli urediti i latinicom, ali ja mislim da bi upotreba tog pisma u naše vjerske kjitabe izazvala nepoćudnost, što više mi bi s tijem promašili svoj cilj pošto se ne bi htjelo lahko primiti.*"²³ Mada se *Bošnjak* zalagao za latinicu kao službeno pismo *arebička* tradicija je bila veoma jaka.

Sedam godina prije pokretanja *Bošnjaka* Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak napisao je knjigu *Risalei ahluk* (*Pouka o lijepom ponašanju*) bosanskim jezikom i latinicom. On je presudno uticao na *preusmjeravanje razvoja bosanskog pisanog jezika u austrougarskom periodu*.²⁴ Ta knjiga odigrala je značajnu ulogu u prihvatanju latiničnog pisma među Bošnjacima. Različiti stavovi koji se mogu naći na stranicama *Bošnjaka* odraz su borbe različitih struja unutar bošnjačkog korpusa kao i nekih ekstremnih pogleda na nacionalni identitet Bošnjaka.²⁵

Ovaj preporod aktueliziran je pojačanom sviješću Bošnjaka o značaju svog *bosanskog jezika* koji se sve češće dovodi u vezu sa opstankom bošnjačkog naroda. Otuda se njeguje svijest da se Bošnjaci ne smiju odvajati od svog maternjeg jezika, mada nemaju ništa protiv da budu prisutni i u orijentalnoislamskom jezičkom prostoru. Zbog toga je i razumljivo što se pitanje prijevoda vjerskih knjiga u *Bošnjaku* često postavlja kao prioritetno. U vrijeme aktuelne preporodne djelatnosti *Bošnjaka* u Istanbulu je 1893. objavljena prva dvojezična gramatika *Bosansko-turski učitelj*.

²² Isto, str. 3.

²³ Ur. "B.": *Za prijevod naših kjitaba*, *Bošnjak*, XI/1899, br. 47, 23. XI, str. 3.

²⁴ *Gramatika bosanskoga jezika*, Dževad Jahić, Senahid Halilović, Ismail Palić, str. 58.

²⁵ Isto, str. 58.

Gramatika je bila namijenjena Turcima za učenje *bosanskog jezika* i Bošnjacima za učenje *turskog jezika*. Autor *Gramatike* ponudio je neka originalna rješenja. Činjenica je da su brojni pisci stvarali svoja djela na *turskom jeziku* koji je Bošnjacima bio veoma blizak mada se u Bosni nikada masovnije nije turskim jezikom govorilo. Gramatika *Bosansko-turski učitelj* dokaz je da se i u vrijeme jake orijentalne tradicije nije prekidala veza sa slavenskom jezičkom niti. *Bošnjak* nije komentirao izlazak iz štampe pomenute Gramatike, mada je objavljivao vijesti o izlasku iz štampe manje značajnih publikacija.²⁶

Uskladjivanje vjerskih udžbenika sa zahtjevima vremena i širenje literature na bosanskom jeziku

Štampanje knjiga na bosanskom jeziku a arapskim pismom trebalo je poslužiti širenju pismenosti i kulturnom napretku Bošnjaka. Džemaludin Čaušević je bio pod jakim uticajem turskog književnika Sami Frašerija, koji je zastupao ideju da svako treba pisati svojim jezikom za koji će prilagoditi *arapski alfabet*. Čaušević je u II godištu kalendara *Mekteb* (1907/1908) objasnio razloge koji su ga naveli da se zalaže za *bosanski jezik* i *arapsko pismo*. On je predlagao *Bošnjaku* da pored *ćirilice* i *latinice* neke rubrike piše i *arapskim pismom*. "*Mi Muslimani Bosne i Hercegovine, ako pokažemo himet (nastojanje) i hamijet (patriotizam) ne samo da ćemo imati vjerskih knjiga sa arapskim hurofom na našem jeziku, nego ćemo dobiti i potrebite natpise, oglase po školama, uredima, štacijama, kafanama sa ovim pismom, a onda i Bošnjak uz latinicu i ćirilicu trebao bi obući lijepo istočno odijelo, arapsko pismo.*"²⁷

Ovakvi Čauševićevi stavovi bili su motivirani panislamističkim razlozima. S obzirom da mnogi Bošnjaci nisu znali ćiriličko i latinično pismo, arebica je trebala da potakne Bošnjake da čitaju i da se tako kulturno uzdižu. Ovo je usporilo kulturni napredak Bošnjaka. Preporodna linija pod vodstvom Džemaludina Čauševića bila je središnja. Sa *bosanskim jezikom* i *arapskim pismom* on je želio da ublaži jake reakcije koje su dolazile čak i od članova Egzekutivnog odbora, a koji su se zalagali

²⁶ Bošnjak je pratio sve ono što se dešavalo u oblasti prevođenja vjerskih knjiga ali se nije zabilježio prevod Kur'ana Miće Ljubibratića 1895. Pretpostavlja se da jezik na koji je preveden Kur'an nisu smatrali bosanskim.

²⁷ Dž. Čaušević: II godište kalendara *Mekteb*, 1907/1908.

za zadržavanje postojećeg stanja, tj. navike da se u vjerskim školama nastavi sa učenjem iz starih udžbenika na *arapskom i turskom jeziku*.²⁸

Ova tradicionalna struja bila je veoma jaka pa je svaka ideja o prijevodu vjerskih knjiga bila gušena. Razloge što to pitanje nije riješeno *Bošnjak* nalazi u pojedincima koji se vješto koriste narodnim slabostima i mrse račune naprednim ljudima. "*Uz svu anahronost računa se da je arapsko-turskim pismom i bosanskim jezikom izdato 500 000 primjeraka raznih knjiga, postavljeni su zahtjevi da ovo pismo dobije ravnopravan status sa ostalim (ćirilicom i latinicom). Čak je u jednom periodu ovo pismo bilo uvedeno u vjerskim ustanovama kao pismo administracije, a neke firme uvodile su ovo pismo u svojim natpisima uporedo sa ćirilicom i latinicom.*"²⁹ Najbliži Čauševići saradnici, koji su se zalagali za prijevod knjiga na bosanski jezik bili su Sejfulah ef. Proho, Ahmed ef. Mahmić, Muhamed Seid Serdarević, Hafiz Abdulah Sofić, Murat ef. Hajrović, Ibrahim ef. Puška, Hasan ef. Heremić, Hamdija Muhić, Salih Emin Avdić, Hadži Hafiz Džafer ef. Kulenović i drugi. Ova grupa učenih ljudi početkom XX vijeka je zatalasala bošnjačke mase da se pitanje o prijevodima vjerskih knjiga na *bosanski jezik* počne oživljavati. Najaktivniji među Čauševićevim saradnicima bio je učeni muderiz Sejfulah ef. Proho. Zahvaljujuću učenim Čauševićem saradnicima *Bošnjak* se nada da će ideja o prijevodu vjerskih knjiga na *bosanski jezik* pobijediti i da će uskoro početi njena realizacija. "*Tu potrebu smo mi danas kao donekle već osjetili jer se ono staro pitanje o prijevodu vjerskih kjitaba počinje oživljavati. Ovaj put je stupio na poprište učeni muderiz, koji zagovara to pitanje i otvoreno s dokazom vjerskim u ruci ističe tu potrebu. Da je baš jedan muderiz (g. Sejfullah ef. Praha) iznio danas to pitanje opet na tapet to je dokaz, da je pitanje to postalo nužno, a ujedno je to garancija da će ova ideja pobijediti i po tome se naskoro ostvariti.*"³⁰ Komentirajući raspravu gospodina Prohe, objavljenju u *Gajretovom Kalendaru*, *Bošnjak* tvrdi kako se niko nije usprotivio oživljavanju ideje o prijevodima kitaba. "*Bilo je doduše protesta po raznim sastancima, ali ti ništa ne vrijede, jer su*

²⁸ Dr. Muhamed Hadžijahić: *Od tradicije do identiteta*, Muslimanska naklada "Putokaz", Zagreb, 1990, str. 130.

²⁹ Isto, str. 130.

³⁰ Anonim: *Dvije tri o prijevodu vjerskih kjitaba*, *Bošnjak*, XVI/1906, br. 15, 12. IV, str. 1.

vezani za uzahan krug a autori njihovi ne smiju na svjetlo kao šišmiši. Ko hoće raspravljati treba izaći s kalemom u ruci u javnost – junak ko je, taj će na vidjelo..."³¹ Bošnjak ističe da su se vremena promijenila i da su potrebe za prijevodima knjiga na bosanski jezik narasle, te da se nalazimo u okolnostima koje nas od malih nogu prisiljavaju da se borimo za egzistenciju. Obrazovanje na narodnom jeziku Bošnjak stavlja u sami egzistencijalni vrh. Vjersko obrazovanje mora biti savremeno kako bi se brzo i lahko savladalo ono što je za vjeru potrebno, a što se prije polahko, ne osvrćući se na trajanje, učilo.³² U Bošnjaku se ističe potreba usklađivanja vjerskih udžbenika sa zahtjevima vremena. Dijete više ne može ostati u mektebu pet do šest godina, već mora obrazovanje nastaviti u državnim školama "od kojih mu zavisi život i položaj."³³

Sve ovo govori da je potrebno prevođenje vjerskih knjiga na bosanski jezik radi lakšeg shvatanja i usvajanja vjerske pouke. Kvalitetnim vjerskim obrazovanjem "svoju mladež od džehaleta kutarišemo i na pravu stazu izvodimo."³⁴ Bošnjak posebno kritizira nemarnost i lijenost vjerskih službenika kvalifikujući to neoprostivim grijehom zbog kojeg će pred Bogom odgovarati. "Ovo bi trebale hodže zapamtiti i manuti se svojih besposlica, te se svojski latiti posla, a stari nemar zabaciti jer će pred Bogom za to odgovarati. Ne treba bar u ovom pitanju uzimati slabu stranu lahkovjernog i dobroćudnog naroda, ako nas je Bog gadob učinio u drugim stvarima, ovdje treba iskreno raditi, jer je ovo pitanje oko kojeg se sva pitanja kreću koje nam daje obilježje kao jednoj zasebnoj skupini. Ako se ovo pitanje zdogovorom, slogom i velikom ljubavlju što prije ne sredi, onda nam je jasna sudbina naša."³⁵ Prijevodi knjiga za vjersku pouku predstavljali su značajno pitanje u Bošnjakovim raspravama o jeziku. Ipak vjerski udžbenici na narodnom jeziku konačno su uvedeni tek 1912. godine kada je Bošnjak prestao izlaziti. Značajan doprinos za uvođenje bosanskog jezika u sistem vjerske edukacije dao je Džemaludin Čaušević izdanjem popularne Bergivije 1908. donoseći uporedo turski i bosanski tekst. Jedan vjerski udžbenik na bosanskom jeziku napisao

³¹ Isto, str. 1.

³² Isto, str. 1.

³³ Isto, str. 1.

³⁴ Isto, str. 1.

³⁵ Anonim: *Dvije tri o prijevodu vjerskih knjiga*, Bošnjak, XVI/1906, br. 15, 12, IV, str. 1.

je i Abdulvehab Ilhamija početkom XIX vijeka.³⁶ U *Bošnjaku* je postojala rubrika *Naši dopisi* u kojoj su čitaoci reagirali na pojedine stavove, prijedloge i komentare. Jusuf Midžić, učenik Šerijetske škole u Sarajevu polemizira sa jednim *Vatanovim dopisnikom* koji piše *turskim jezikom*, pa kaže: "*Da ne bi g. dopisnik šta primijetio ovom odgovoru, što ga napisah slatkim maternjim jezikom, neka mi dopusti reći da to učinih, samo radi toga, da me bolje razumje i on i sva ostala braća, a ne može biti što ne znam turski.*"³⁷ *Bošnjak* je poduzimao i neke samostalne akcije kao što je zahtjev da se islamski školski zavodi temeljito reformiraju. Uredništvo *Bošnjaka* je uputilo prijedlog Rijasetu da penzionira nestručne vjeroučitelje i hodže, posebno one koji preko pisma i jezika utiču na omladinu da prihvate hrvatstvo ili srpstvo kao što je učinio jedan učitelj u mostarskom *Osvitu*.³⁸

To neznanje o sebi i svom historijskom biću predstavljeno je u *Bošnjaku* kao sudbina jednog naroda. Ovaj period bošnjačke historije i pored raznih pritisaka austrougarske vlasti, obilježen je kulturno-prosvjetnim napretkom u odnosu na prethodni period, te zauzimanje stavova prema orijentalnoj literarnoj tradiciji i čvršćem vezivanju za bosansku kulturnu tradiciju.

Gramatika arapskog jezika sa objašnjenjima na bosanskom jeziku

Već je naglašeno da je arapski jezik u Bosni imao poseban status, to je bio jezik Kur'ana, jezik prema kojem su Bošnjaci imali posebno poštovanje. U Bosni su postojale brojne vjerske škole u kojima se izučavao *arapski jezik*, a posebno se insistiralo na čitanju i usvajanju temeljnih zakonitosti *arapskog jezika*. *Arapski jezik* je nesumnjivo uticao i na neke pojave u govornom *bosanskom jeziku*. Tu se prije svega misli na suglasnik *h* i na udvojene suglasnike.³⁹ Bošnjaci su svoju pismenost u jednom periodu vezali za *arapski jezik*, nisu taj jezik doživljavali nametnutim već su ga prihvatili kao jezik islama. Zbog toga se osjećala potreba da se *arapski jezik* uči preko maternjeg *bosanskog jezika*. "*Poznata je stvar, koliko se kod nas troši truda i vremena na izučavanje arapskoga jezika, koji*

³⁶ Dr. Muhamed Hadžijahić, *Od tradicije do identiteta*, str. 127.

³⁷ Jusuf Midžić: *Naši dopisi*, *Bošnjak*, II/1892, br. 23, 9. VI, str. 2.

³⁸ *Bošnjak*, XV/1905, br. 41, 12. X, str. 2.

³⁹ Vidjeti ovo kod Dževada Jahića: *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*, str. 24-25.

je od starina kulturni, a za Muslimane i vjerski jezik. Danas je pravilo da se svaka znanost mora obučavati na najlakši način. Za učenje kojega stranoga jezika prvo je i temeljno pravilo, da se taj jezik uči preko svoga materina."⁴⁰ Bošnjak je u nizu članaka pratio i komentirao arapske udžbenike i priručnike, te isticao potrebu prevođenja vjerskih knjiga na bosanski jezik. Poseban publicitet dat je arapskoj Gramatici A. Kadića, profesora gimnazije u Sarajevu i A. Bulića, učitelja gimnazije u Mostaru. Do toga vremena kod nas nije bila prevedena ni gramatika ni rječnik na bosanski jezik.

Gramatika navedenih autora pisana je po savremenim metodama, strukturirana iz tri dijela:

1. Pravila o pravopisu kao uvod u Gramatiku
2. Oblikoslovlje (sarf)
3. Sintaksa (nahv)

Uz Gramatiku su autori dodali vježbe na arapskom i bosanskom jeziku. "Uz to smo u istoj knjizi dodali zgodne i dovoljne vježbe u arapskom i našem jeziku i protumačili sve riječi koje u tim vježbama dolaze. Ako se dakle ova knjiga tačno progje, to dobar uspjeh iz arapskoga jezika ne može izostati."⁴¹

Gramatika je najavljena u Bošnjaku tri godine prije njenog izlaska. U najavama se isticao njen značaj, a njen kvalitet obećavaju renomirani autori koji su poznati kao dobri poznavaoци arapskog jezika. "Čujemo, da je u ovdašnju Islamsku dion. štampariju predana arapska gramatika na štampanje. Knjiga će nositi naziv: Gramatika i vježbanika arapskog jezika od A. Kadića, profesora i A. H. Bulića, def. dct. učitelja vel. gimnazije u Mostaru. Budući da poznajemo pisce te arapske gramatike kao vješte ljude u arapskom jeziku, nadamo se da će ta knjiga biti dobra i razumljiva. Uostalom, kad izagje iz štampe, opširno ćemo se na nju osvrnuti."⁴² Bošnjak je obavještavao kulturnu javnost o svim značajnim izdavačkim poduhvatima. Između ostalih korisnih izdanja donosi se kraći tekst o izlasku iz štampe Šeringerovog Priručnog rječnika tuđih riječi i fraza, u izdanju knjižare I. Hartmana St. Kugli – Zagreb. Knjiga se preporučuje svim onim koji se bave pisanjem, saradnicima raznih listova i časopisa.

Anonimni autor teksta obrazlaže kome je sve i zašto potreban rječnik stranih riječi pa kaže: "Svakome slabo obrazovanom,

⁴⁰ Književni oglas, Bošnjak, XX/1910, br. 19, 10. X, str. 1.

⁴¹ Isto, str. 1.

⁴² Anonim: Gramatika arapskog jezika, Bošnjak, XVII/1907, br. 5, 31. I, str. 3.

recimo popularno, koji je pismen i čita knjige, često piše u novine, kao i učenu i visoko obrazovnu potreban je rječnik tuđih riječi."⁴³

Ranije je istaknuto da se na stranicama *Bošnjaka* često nalaze polemičke rasprave u formi odgovora ili reakcije na pisanje nekih listova. U VI broju *Behara* započeo je izlaziti članak (*filološka disertacija*) pod naslovom: *Arapski jezik na našim gimnazijama*, autora Mehmeda Teufika. Mladi autor teksta, svršeni gimnazijalac, kritizira nastavu i rukopisnu *Gramatiku* profesora Muftića. *Bošnjak* je oštro napao način pisanja pomenutog autora jer nije ispoštovao objektivnost kao osnovno načelo novinarskog poziva. *Bošnjak* posebno negoduje što autor članka napada Muftićevu neobjavljenu *Gramatiku* čiji su komentari pisani bosanskim jezikom, a hvali i preporučuje kao uzor oblikoslovlja Herderovu *Arapsku gramatiku* sa objašnjenjima na *njemačkom jeziku*. *Bošnjak* konstatira da "spisatelj nije dozrio da ocjenjuje ovako zamašne stvari, vidi se da se još nije kutarisao iz gjačkih krpa..."⁴⁴ Autor se upušta u suhoparno i nedokumentirano poređenje arapskog jezika sa grčkim i latinskim "kao da je pohabao sve komentare klasičnih jezika."⁴⁵

Bošnjak smatra nedopustivim da neko kritizira knjigu koja nije "ni štampana ni litografisana, nego je samo dva tri puta među đacima prepisana." Autor teksta kritizira pisca *Gramatike* šta je "arapski jezički sistem tumačio bosanskim jezikom navodeći da je trebalo pri sastavljanju arapske gramatike za naše škole zaviriti u arapske gramatike pisane na njemačkom jeziku, - kojih ima, hvala Bogu, priličan broj, pa tamo naći latinske nazive, kojim su arapski istumačeni."⁴⁶ Sve bi to bilo uredu, kaže se u *Bošnjaku*, da je u vrijeme kada je gramatika pisana postojao neko ko je poznavao latinski, njemački i arapski. "Mi ćemo samo ovo dodati. Neka Mehmed Teufik upre prstom u jednog čovjeka, koji bi onda, kada je ova gramatika ragjena znao ili latinski ili njemački, a uz to da je bio poznavalac arapskoga jezika."⁴⁷ Mehmed Teufik kritičan je i prema načinu prevođenja definicija jer smatra da su doslovno prevedene i da autor nije u te prijevode udahnuo nimalo kreativnosti, te da u pomenutoj gramatici nema dovoljno primjera.

⁴³ Anonim: *Priručni rječnik tugjih riječi i fraza*, *Bošnjak*, XVII/1907, br. 5, 31. I, str. 3.

⁴⁴ Anonim: *U VI broju Behara*, *Bošnjak*, XII/1902, br. 34, Sarajevo, 7. VIII, str. 1-2.

⁴⁵ Isto, str. 1-2.

⁴⁶ *U VI broju Behara*, *Bošnjak*, XII/1902, br. 34, Sarajevo, 7. VIII, str. 1-2.

⁴⁷ Dr Muhamed Hadžijahić, *Od tradicije do identiteta*, str. 27.

Autor teksta to objašnjava činjenicom da se veoma malo prevodi s *arapskog* na *naš jezik*. *Bošnjak* se zalaže za gramatiku koja ima objašnjenje na *bosanskom jeziku*, a navodi brojne razloge protiv Herderove *Gramatike* pisane na *njemačkom jeziku*. List ističe da je Herderova *Gramatika* rađena za savremeni arapski jezik, pa ne može poslužiti đacima za učenje klasičnog arapskog jezika. "*Pred dvije godine veli pisac, da je nauka krenula boljim putem, kako se počelo raditi sa Herderovom gramatikom, napisanom na njemačkom jeziku. To je malo pretjerano, jer niti je pisac ispitivao dotičnog gjaka, koji po ovoj gramatici uče, niti je slušao predavanja dotičnih profesora, a što više ta je gramatika izragjena za novi arapski jezik, a ne za stari klasični, pa se sam gjak ne može njom apsolutno ništa poslužiti.*"⁴⁸

I pored brojnih opstrukcija, 1912. pobijedile su *Bošnjakove* ideje o uvođenju udžbenika na narodnom jeziku u vjerske škole, a vjerske knjige su se počele prevoditi na bosanski jezik bez predrasuda i zapreka. *Bošnjak* je, dakle, zaslužan i za objavljivanje prvih gramatika arapskog jezika sa objašnjenjima na bosanskom jeziku.⁴⁹

LITERATURA

1. Anonim (Safvet-beg Bašagić): *O bosanskoj književnosti*, *Bošnjak*, I/1891, br. 1, 2. VII.
2. Anonim: *Dvije tri o prijevodu vjerskih kitaba*, *Bošnjak*, XVI/1906, br. 15, 12. IV.
3. Anonim: *Dvije tri o prijevodu vjerskih kjitaba*, *Bošnjak*, XVI/1906, br. 15, 12. IV.
4. Anonim: *Gramatika arapskog jezika*, *Bošnjak*, XVII/1907, br. 5, 31. I.
5. Anonim: *Književni oglas*, *Bošnjak*, XX/1910, br. 19, 10. X.
6. Anonim: *Priručni riječnik tugjih riječi i fraza*, *Bošnjak*, XVII/1907, br. 5, 31. I.
7. Anonim: *Šta je s prijevodima kjitaba*, *Bošnjak*, XI/1899, br. 44, 2. XI.
8. Anonim: *U VI broju Behara*, *Bošnjak*, XII/1902, br. 34, Sarajevo, 7. VIII.
9. *Bošnjak*, XV/1905, br. 41, 12. X.
10. Čaušević, Dž.: II godište kalendara *Mekteb*, 1907/1908.

⁴⁸ *U VI broju Behara*, *Bošnjak*, str. 2.

⁴⁹ Dr Muhamed Hadžijahić, *Od tradicije do identiteta*, str. 27.

11. Hadžijahić, Dr. Muhamed: *Od tradicije do identiteta*, Muslimanska naklada "Putokaz", Zagreb, 1990.
12. Jahić, Dž., Halilović, S. i Palić, I.: *Gramatika bosanskoga jezika*, Sarajevo, 2000.
13. Jahić, Dževad: *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*
14. Janković, S.: *Ko je autor prvog našeg štampanog alhamijado teksta?*, Književni jezik, 17/4, Sarajevo, 1988.
15. Juzbašić, Dževad: *Nacionalno-politički odnosi u bosanskohercegovačkom Saboru i jezičko pitanje (1910-1914)*
16. Midžić, Jusuf: *Naši dopisi*, Bošnjak, II/1892, br. 23, 9. VI.
17. Nametak, Alija: *Inicijali i pseudonimi u bosanskohercegovačkim listovima*, Bibliotekarstvo, IX/1963, br. 2.
18. Ur. "B.": *Za prijevod naših kjitaba*, Bošnjak, XI/1899, br. 47, 23. XI.

موقف البوسنويين من التراث الشرقي اللغوي خلاصة البحث

كان البوسنويون في فترة من تاريخهم يربطون تعليمهم باللغة العربية ولا يعتبرونها لغة أجنبية فرضت عليهم، بل لغة دينهم وكانوا يتعلمونها مع لغتهم البوسنوية الأصلية جنباً إلى جنب.

وبقي البوسنويون مرتبطين بلغتهم الأصلية وأكادو بذلك انتمائهم إلى قوم الصقالبة السكان الأصليين في هذه المناطق. وأقبل البوسنويون إلى ترجمة الكتب الدينية إلى اللغة البوسنوية وزادت علاقتهم بشعبهم ولغته.

ودرس الكثيرون من البوسنويين في المراكز العلمية الكبرى في العالم الإسلامي وتعرفوا على التراث الإسلامي الزاهر وكان يصعب عليهم الاعتراف بأنه يجب عليهم الحفاظ على اللغة البوسنوية، بل تقديمها على اللغات الشرقية، ولكن البوسنويين لم يسمحوا لأنفسهم بالبقاء دون معرفة حقيقية لتاريخهم واستخلاص العبر مما جرى به القدر لهذا الشعب المسلم.

وتميزت فترة الاحتلال النمساوي لبلاد البوسنة بالتمسك الأقوى من قبل البوسنويين بتراثهم المتميز.

THE ATTITUDE OF 'BOSNIAKS' TOWARDS ORIENTAL LINGUISTIC TRADITION

Summary

In one historical period the Bosniaks linked their literacy to oriental languages, especially Arabic, which they didn't experience as something that was imposed upon them, but embraced it as the language of Islam and endeavoured to learn Arabic along with the native Bosnian language.

Under conditions of strong oriental tradition, the Bosnian language gained special importance, for with it the Bosniaks were confirming their Slavic affiliation.

In such a way, a 'Bosniaks' had assumed a particular attitude towards oriental tradition and within the framework of this tradition a special place was occupied by translation of religious books into Bosnian. In this way, the Bosniaks were creating a stronger bond with their ethnic-linguistic roots.

Many Bosniaks who had received their traditional education in great Islamic centres, acquainted themselves with the rich cultural Islamic world, so that they had a difficult time accepting the fact that the Bosnian language should be given precedence with respect to oriental languages. The 'Bosniak' criticises their ineptness and their inclination towards distancing themselves from their own destiny. This ignorance of oneself and one's own historical being is presented within the 'Bosniak' as a destiny of a people.

Despite different kinds of pressure from the Austro-Hungarian administration, this period of Bosniak history is marked by stronger attachment of the Bosniaks towards their Bosnian cultural tradition.